Vleermuiswerkgroep VZZ

Nieuwsbrief

Nummer 51
Jaargang 19 (2007)
Nummer 1

Colofon

De nieuwsbrief is een uitgave van de Vleerrmuiswerkgroep Nederland en verschijnt 3 á 4 keer per jaar.

ISSN 0928-3587

Hoofdredactie:
René Janssen, Carolien van de Graaf
Rudy van der Kuil
J. van Offwegenlaan 74
2282 HS Rijswijk
vlennieuwsbrief@vzz.nl

De redactie houdt zich niet verantwoordelijk voor de inhoud van de artikelen. Wel houdt de redactie zich het recht voor artikelen in te korten, te redigeren en voor personen of groepen kwetsende artikelen niet te plaatsen.

De Vlen-nieuwsbrief wordt vanaf 2007 per e-mail verstuurd. Om de vlen-nieuwsbrief te ontvangen is het voldoende een e-mail te sturen aan vlennieuwsbrief@vzz.nl. De nieuwsbrief is binnenkort ook te downloaden op www.vleermuis.net.

Aan de Vlen-nieuws zijn geen kosten verbonden. Tegen kopieer en verzendkosten is de Vlen-nieuws in gedrukte vorm te ontvangen. Stuur een mailtje naar vlennieuwsbrief@vzz.nl, ook voor adreswijzigingen.

People from outsite the Netherlands can download the newsletter on the website.
Rudy van der Kuil

Foto voorplaat: Gewone grootoorvleermuis van Bart Noort

Inhoudsopgave

2 Redactiteiten
- Leonie de Kluys

3 Introductie
Carolien van der Graaf

4 Nieuwe vleermuiswerkgroep Nederland

5 Meervleermuizen en de Reeuwijkse plassen
Anne Jifke Haarsma

13 Een dag op pad met "De Kierenkijkers"
Leonie de Kluys

13 Gemengde boomverblijfplaatsen en de inzet van een ladder.
John Mulder

15 Recensie
Carolien van de Graaf

17 Franjestaarten op Eerde
Theo Douma en Daniel Tuitert

20 Monoculaire mest analyse van meervleermuizen
Bart Kranstauber

21 Fluctuaties in aantal overwinterende vleermuizen in de kuststrook van Voorne
Jan Alewijn Dijkhuizen

23 Verslag VLEN-dag
Saskia Roselaar

Redactiteiten

Introductie

Tijdens een vleermuisexcursie in Diergaarde Blijdorp Rotterdam (waar ik destijds vrijwilliger was) leerde ik een aantal leden van de VleN kennen, waaronder A-J Haarsma. Zij raadde mij aan lid te worden van de VleN als ik meer wilde doen en leren op vleermuisgebied: 'Een helpende hand is altijd welkom en hoe meer gekken hoe beter (een beetje vrij vertaald)!' Omdat vleermuizen mij al jaren intrigeerden besloot ik inderdaad te doen of ik gek was en ik werd lid.

Toen kwam alles in een stroomversnelling. Ik bezocht de VleNdag, kocht een detector en heb sindsdien mogen helpen met vleermuizen vangen, tellen en spotten. Ook heb ik deelgenomen aan een batdetectorworkshop in Limburg. Al met al leerde ik wat vleermuiskenners kennen en nu ben ik dus bestuurslid van de VleN.

Ik heb een gezinnetje en een kantoorbaan, dat ik me bezig houd met vleermuizen is pure liefhebberij. Dat ik de 'leek' van het bestuur ben vind ik geen nadeel. Eén van de taken van de VleN is de vleermuis bekend maken bij mensen die er niets of weinig vanaf weten, want bekend maakt bemind en dat maakt beschermen makkelijker. Bijvoorbeeld met een activiteitenagenda (excursies, workshops) en een veldagenda (wanneer kun je wat doen en hoe doe je dat?) kan de VleN leken interesseren voor vleermuizen.

Het bestuur bestaat uit goed gemotiveerde deskundige mensen en ik verheug me erg op het bestuurswerk. Ik ben van mening dat het predicaat 'leek' over een tijdje niet meer voor mij geldt!

Leonie de Kluys
Algemeen bestuurslid van de VleN sinds november 2006.

Introductie

Hallo, ik ben Carolien van der Graaf.
Dit jaar ben ik bij het VLEN-bestuur gekomen als algemeen bestuurslid en als redactie medewerker voor de VLEN-nieuws.

Ik kwam met de Vlen in contact via een stage voor biologie aan de Universiteit Leiden. In het zomerseizoen van 2005 heb ik toen onderzoek gedaan naar rosse vleermuizen op Huys te Warmont (zie Vlen nieuws 49).
Nu werk ik inmiddels als milieu en ecologisch adviseur bij Aqua-Terra Nova. Dit sluit goed aan bij mijn achtergrond als milieukundige en ecoloog.

Waarom bij de VLEN?
Waar ik dan het eerst aan denk is de bescherming. Die maffe vliegende zoogdiertjes, die je op mooie zomeravonden in het park ziet vliegen. Behalve leuk zijn ze ook erg kwetsbaar. Door het kappen van een boom of het slopen van een huis waar vleermuizen in overwinteren

bijvoorbeeld, kun je de populatie in de omgeving al snel halveren. Onbekendheid en onwetendheid zorgen ervoor dat vleermuizen steeds meer leefgebied verliezen en hun aantallen slinken. Het zijn bedreigde dieren. Daarom is hun bescherming zo belangrijk. Onbekendheid kan je 'bestrijden' met onderzoek en onwetendheid door informatieverstrekking. En daar is mij bij de VLEN om te doen: onderzoek stimuleren en vooral veel communiceren.

Als adviseur geef ik ecologisch advies bij ruimtelijke ontwikkelingen. Via de Vlen kan ik een veel breder publiek bereiken. Ik hoop dan ook veel mensen te enthousiasmeren voor 'vleren' en zelf meer leren over de vleermuis en de bescherming ervan.

En los daarvan is de vlen ook gewoon een groep erg leuke en enthousiaste mensen.

Groeten Carolien

Nieuwe Vleermuiswerkgroep Nederland

Het vlen bestuur

De Vleermuiswerkgroep Nederland zal in 2007 een drietal wijzigingen ondergaan: het bestuur, de nieuwsbrief en de interpagina.

Zoals in de kaders… te lezen valt, hebben Leonie en Carolien ons vlen bestuur versterkt. Verder is John van Vliet verhuisd naar de provincie Zeeland, waardoor de combinatie reizen en hoge werkdruk leidden tot het verlaten van het bestuur.

Ten tweede zullen we voortaan de VLEN-nieuwsbrief niet meer op papier, maar alleen in digitale vorm uitbrengen. Deze digitale nieuwsbrief, waarvan u nu het allereerste exemplaar aan het lezen bent, zal voortaan alleen via de email verspreid worden. De mensen die in ons emailbestand staan krijgen deze nieuwsbrief en worden ook per mail op de hoogte gehouden van activiteiten, zoals cursussen, kampen en lezingen. Omdat we ook af en toe niet digitale informatie willen kunnen opsturen, zoals de meervleermuisbrochure, houden we uw adresgegevens graag actueel in ons bestand.
Omdat er niet of nauwelijks kosten verbonden zijn aan het uitbrengen van een digitale nieuwsbrief zal een lidmaatschap van de vlen in de toekomst dan ook gratis zijn.

Tenslotte zal de vlen zich in de toekomst meer gaan richten op zijn rol als informatieverstrekker over alles wat vleermuizen betreft. De vlen wil dé spil in het web zijn voor iedereen die informatie over vleermuizen zoekt of juist bekend wil maken, zowel vleermuiswerkers als het algemene publiek. Vandaar dat we onze huidige internetsite, www.vleermuis.net, gaan uitbreiden met meer informatie over vleermuisonderzoek -doelen, methoden en materialen. In het hoofdstuk onderzoeksdoelen worden de verschillende onderzoektypen en hun doelen besproken, zoals verspreidingsonderzoek, monitoring en planologie. Allerhande methoden zullen onder deze gelijknamige kop aan de orde komen, denk daarbij onder andere aan detector, mistnetten, telemetrie, wintertellingen, zolderonderzoek en vleermuiskasten. De bedoeling is vooral een overzicht van de methoden

te geven zodat een betere keuze kan worden gemaakt welke methode voor welk doel het meest geschikt is.
Onder de kop materialen zal zo uitgebreid mogelijk aan de orde komen welke materialen er bij de verschillende onderzoeksmethoden gebruikt kunnen worden. De informatie zal ook tips bevatten welke type materialen op de markt beschikbaar zijn tegen welke prijzen en welke voor- en nadelen de verschillende typen hebben. Verder worden praktijktips, bouwschema's en technische tekeningen gegeven. Dit laatste onderdeel zullen we in de vorm van een forum gieten, zodat iedereen zijn of haar kennis kan uitwisselen met andere vleermuiswerkers.

Naast deze drie veranderingen zullen we vooral ook verder gaan op de oude bekende weg. Zo zullen we het komende jaar ook weer de VLEN-dag organiseren, zoals altijd op de laatste zaterdag van oktober. Dit jaar zal het Natuurhistorisch Limburgs Genootschap onze gastheer zijn en zal de VLEN-dag plaatsvinden in Roermond. Om het voor iedereen mogelijk te maken om de VLEN-dag op deze verre locatie bij te wonen, zullen we proberen een overnachting te regelen in de buurt van Roermond. Verder zal ook dit jaar de Nacht van de Vleermuis de nodige aandacht krijgen. We hopen dat tijdens de nacht, die gehouden wordt in de laatste week van augustus, op zoveel mogelijk plekken in Nederland een vleermuisexcursie gehouden zal worden.
Veel leesplezier!

Meervleermuizen en de Reeuwijkse plassen

Anne Jifke Haarsma

In 2002 een ecologisch onderzoek gestart naar de meervleermuis in Nederland. Dit onderzoek is opgezet door universiteit Leiden, in samenwerking Zoogdiervereniging VZZ. Dit meerjarige onderzoek wordt uitgevoerd door vrijwilligers uit verschillende natuurverenigingen en staat onder leiding van ecologen van de Universiteit van Leiden.
Dit is een korte samenvatting van de resultaten van een specifiek deel van het totale onderzoeksgebied, namelijk de Reeuwijkse plassen en de directe omgeving. Al eerder verscheen een rapport over de Langeraarse plassen (2004). In samenvatting worden details over leefgebiedafmetingen en uitwisselingen tussen verschillende verblijfplaatsen besproken.

Materiaal en methode

In 2002, 2003, 2004 en 2005 zijn de meervleermuis in de wijde omgeving van de Reeuwijkse plassen geïnventariseerd. De vleermuizen op en rondom de Reeuwijkse plassen zijn op twee verschillende manieren geïnventariseerd:

1- luisterpunten: door middel van korte bezoeken op een groot aantal luisterpunten. De bezoek per luisterpunt is ongeveer 10 minuten.

2- monsterpunten: door middel van langdurige bezoeken op een klein aantal monsterpunten. De bezoekduur per monsterpunt is ongeveer 3 uur per plek. De bezoeken op de monsterpunten worden elk jaar meerdere malen per seizoen herhaald.

De inventarisaties zijn uitgevoerd op dagen met niet al te harde wind, geen regen en met een temperatuur boven de 8 graden Celsius. Om een volledig gebruik van het gebied te inventariseren zijn waarnemingen verzameld in zowel het voorjaar, zomer als herfst. Vleermuizen zijn waargenomen door middel van een batdetector.

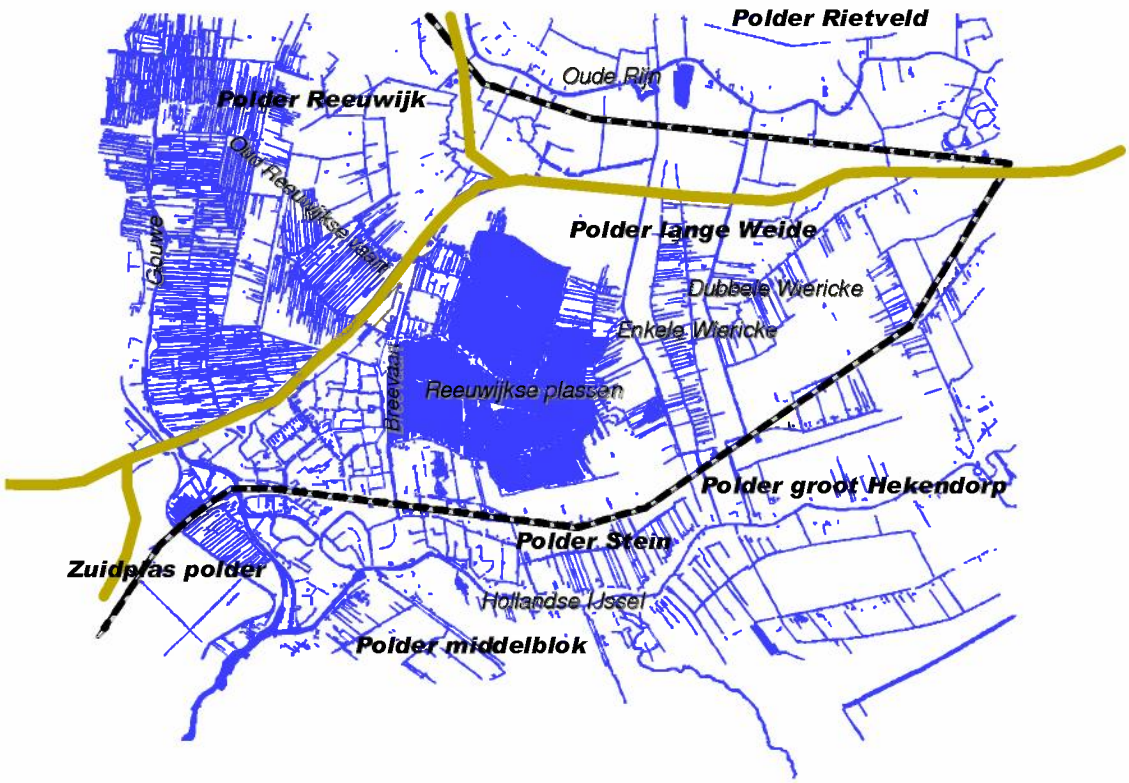

Figuur: 1 *kaart van het onderzoeksgebied*

Figuur: 2 kaart van het onderzoeksgebied met daarin de luisterpunten (astrix) en monsterpunten (cirkel).

Resultaten

In totaal is 222 keer is een luisterpunt bezocht, met een gemiddelde bezoekduur van 10 minuten. Daarnaast is in totaal 113 uur besteed op de monsterpunten.

Overzicht

Op onderstaande kaart is een overzicht te zien van alle waarnemingen op de monster -en luisterpunten. De zoekintensiteit, het aantal bezoeken per punt, is weergeven met een getal. De meeste luisterpunten zijn slechts 2 maal bezocht, sommige echter tot 6 keer in vier jaar tijd. Niet alle monsterpunten zijn even vaak bezocht, tussen de 1 en 11 keer. Door een langere bezoekduur geven de monsterpunten vaak een nauwkeuriger beeld van het aantal meervleermuizen dat per nacht van een gebied gebruik maakt. Het aantal vleermuizen op de monster -en luisterpunten is weergegeven door de afmetingen van de figuren.

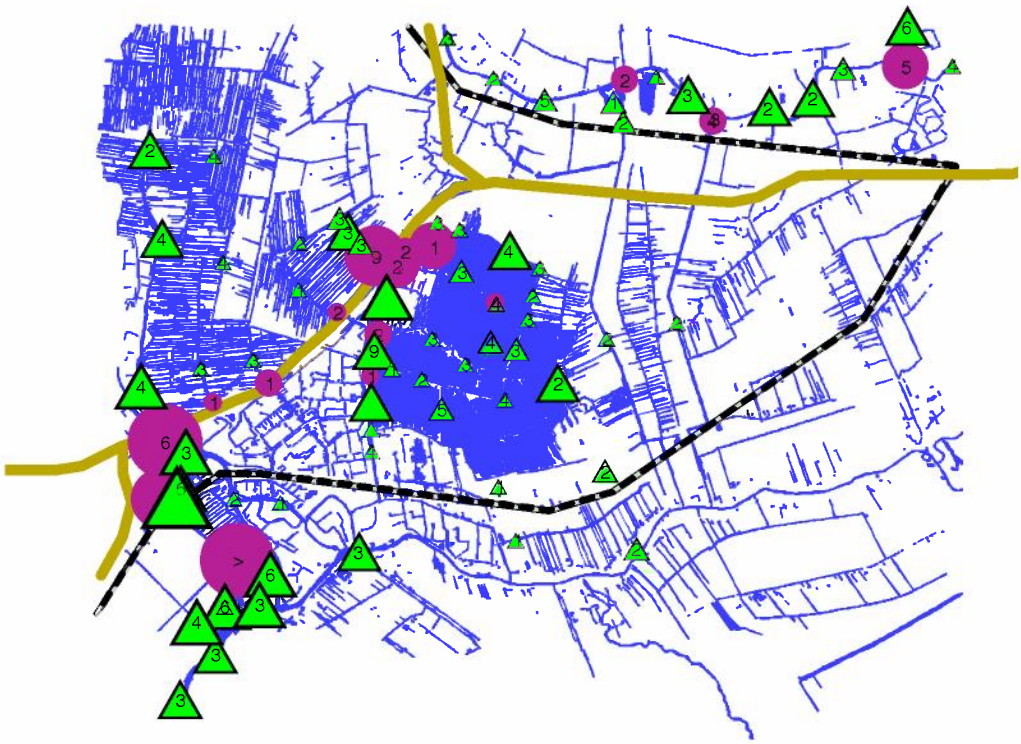

Figuur 3: *kaart van het onderzoeksgebied met daarin de luisterpunten (driehoek) en monsterpunten (cirkel).Het aantal bezoeken per punt wordt weergegeven door het getal in de driehoek/cirkel. Het gemiddeld aantal vleermuizen per punt wordt symbolisch weergegeven in de afmetingen van de driehoek/cirkel.*

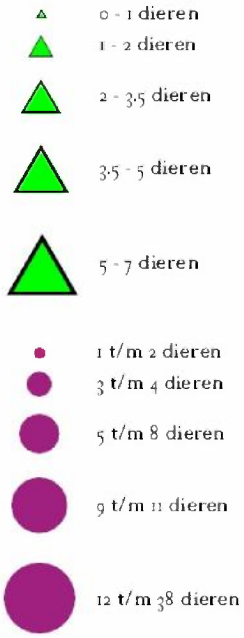

Conclusie
Het gebied rondom de Reeuwijkse plassen is zeer intensief geïnventariseerd op meervleermuizen. Op vrijwel alle plekken zijn meervleermuizen waargenomen. Op de luisterpunten tot maximaal 13 dieren, op de monsterpunten tot 98 dieren. Het gemiddeld aantal dieren per punt ligt echter lager, doordat op dergelijke punten ook wel eens vrijwel geen meervleermuizen zijn waargenomen. Dit soort nul-waarnemingen zijn vooral verzameld in het vroege voorjaar (maart/april) en het najaar (september/oktober).

Seizoen gebruik
Meervleermuizen maken van begin april tot eind september gebruik van de Reeuwijkse plassen en de omgeving. Echter sommige delen van het onderzoeksgebied worden duidelijk in andere periode gebruikt. Zo wordt de noordwestkant van de onderzoeksgebied (de weilanden, de Breevaart en de Reeuwijkse plassen zelf) pas vanaf half mei intensief gebruikt. Deze omgeving wordt ook weer relatief vroeg verlaten, rond begin juli. De zuidwest kant wordt juist relatief langdurig gebruikt, vanaf begin april tot eind september. Hierbij ligt in het voorjaar de nadruk op het gebruik van de smallere ondiepe waterwegen. Mogelijk omdat dergelijk watertypen sneller opwarmen en daardoor al vroeg in het jaar voldoende insekten bevat.

Gebruik bij verschillende weersomstandigheden
Het gebruik van de Reeuwijkse plassen en omgeving door meervleermuizen is afhankelijk van weersomstandigheden. Bij harde wind zoeken de dieren beschutting van bomen op, bijvoorbeeld het Reeuwijkse hout en het Goudse Hout. Hier kunnen ze in de luwte vliegen en zijn nog steeds voldoende insecten aanwezig. Bij mist zijn vaak de slootjes in de weilanden het eerste ongeschikt, de dieren zullen dan boven de wat diepere koudere sloten gaan jagen. Bij warm windstil weer vinden vaak explosies van uitvliegende eendagsvliegen plaats. Meervleermuizen weten dit soort plekken snel te vinden.

Gebruik per nacht
Een meervleermuisnacht duurt van ongeveer 30 minuten na zons-ondergang tot ongeveer 30 minuten voor zonsopkomst. Vanuit hun verblijfplaats zullen de dieren via verbindingsroutes naar hun voedselgebieden vliegen. Vaak worden bomenrijen, verhoogde dijktaluds en waterwegen als route gebruikt. Alhoewel meervleermuizen per nacht zeer veel voedsel nodig hebben (tot 3000 muggen per individu) jagen de dieren niet aan een stuk. Veel dieren gaan halverwege de nacht even rusten. Hiervoor gaan ze vaak in bomen die in de buurt van het water staan hangen. Zogende vrouwtjes zullen echter halverwege de nacht terug naar hun verblijfplaats vliegen om hier hun jong te voeden (vleermuizen laten hun jongen namelijk achter in hun verblijfplaats).

Waterwegen als verbinding
Waterwegen kunnen door meervleermuizen worden gebruikt als voedselgebied en als verbindingsroute tussen bijvoorbeeld verblijfplaats en voedselgebied. De Reeuwijkse plassen als centrum van het onderzoeksgebied is een van de belangrijke voedselgebieden. Voor meervleermuizen zijn verbindingsroutes naar hun voedselgebied erg belangrijk. Het plassengebied kan door meervleermuizen op een aantal verschillende manieren bereikt worden. Via het noord-oosten, via de Enkele en Dubbele Wiericke. Via het westen, via de Oud-Reeuwijkse vaart die onder de A12 doorgaat. Via het zuiden via de Breevaart (door het centrum van Gouda heen, een niet veel gebruikte route). Als laatste wordt ook een zuid-oostelijke route gebruikt. Deze route voert langs het polder Stein en de enkele Wiericke.

Belangrijk

De Reeuwijkse plassen en omgeving is een voedselgebied voor dieren uit maar liefst vier vaste kolonieverblijven. Deze verblijven liggen in de gemeente Waddinxveen, Aerlanderveen, Kamerik en Oud-reeuwijk. Het aantal dieren per verblijf ligt tussen de 180 en 350. De dichtheid meervleermuizen in de Reeuwijkse plassen en omgeving is hiermee één van de hoogste van Nederland

Uit de onderzoek resultaten blijkt welke deelgebieden meervleermuizen het meest gebruiken, zowel gedurende het seizoen als gedurende een nacht. Het gebruik van een gebied reflecteert het belang van een dergelijk gebied voor meervleermuizen. Belangrijke gebieden worden daarom als zodanig bestempeld als in een gebied een hoog aantal waarnemingen 'met' meervleermuizen zijn verzameld en als het aantal meervleermuizen per waarneming hoog is. Op onderstaand kaartje zijn zowel de belangrijkste voedselgebieden aangegeven als de belangrijkste waterwegen. In feite dienen beide als voedselgebied. Waterwegen hebben daarnaast ook een belangrijke functie als verbindingsroute.

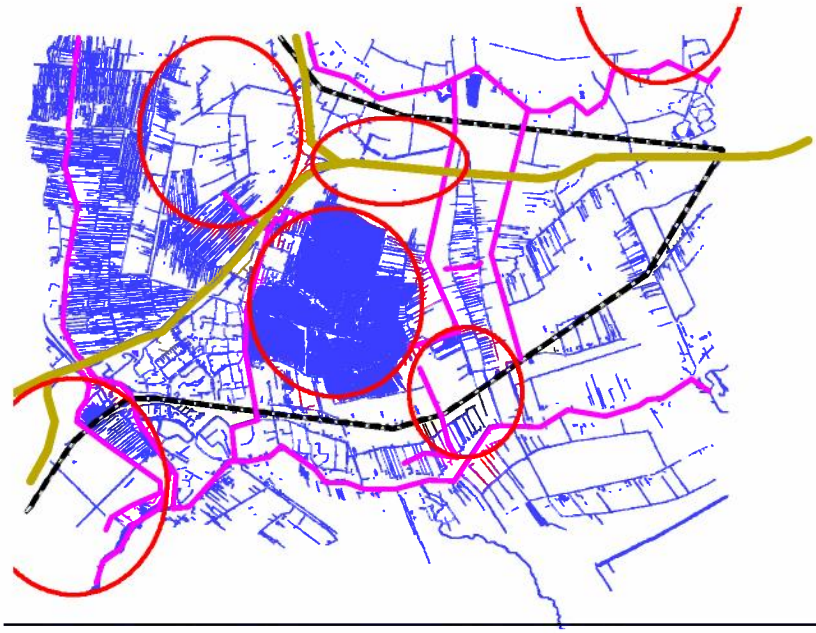

Figuur 4: *kaart van het onderzoeksgebied met daarin de belangrijkste voedselgebieden (rood omcirkeld) en de belangrijkste waterwegen (roze gemarkeerd).*

Overzicht belangrijke voedselgebieden:
- Zuidplas polder
- Reeuwijkse plassen
- Polder Stein en Goudse Hout
- Polder Reeuwijk
- Polder Rietveld

Overzicht belangrijke waterwegen:
- Oude rijn
- Enkele en Dubbele Wiericke
- Gouwe
- Hollandse IJssel
- Lange weidsche Boezem
- Zuidplaspolder ringvaart
- Oud-Reeuwijkse vaart

Literatuurlijst

- **Haarsma, A.M. & G. Achterkamp (2001).** Meervleermuizen in het land van Wijk en Wouden. Amoeba, 73 (2).
- **Haarsma, A-J, G. Achterkamp & R. Janssen (2001).** Meervleermuizen tussen Leiden en Den Haag. Vlen nieuwsbrief, 13(3).
- **Haarsma, A-J (2002).** Een wijk vol mannen; resultaten van het eerste telemetrische onderzoek naar vleermuizen in Nederland. Zoogdier, 13 (4): 13-17.
- **Haarsma, A-J (2003)**.Meervleermuizen nemen heel Zuid-Holland over. Zoogdier, 14(4): 18-21.
- **Haarsma, A-**J (2004). Meervleermuizen rondom de Langeraarse plassen.

Een dag op pad met "De Kierenkijkers"

Leonie de Kluys

Datum: zaterdag 9 januari 2007
Locatie: bunkers omgeving Clingendael, Den Haag
Doel: vleren inventariseren
Aanwezig: A-J, Rudy, Anton (en Brenda ook nog even) en schrijver van dit stukje Leonie

We verzamelen bij tennisvereniging De Aeronauten waar we van het aanwezige bestuurslid een lekker kopje koffie krijgen. Net wat je nodig hebt voordat je een dag de buitenlucht in duikt (nou ja, buitenlucht…)! Op het terrein van de tennisvereniging bevinden zich twee bunkers. Deze zijn eenvoudig te betreden door garagedeuren. Een makkie, denk ik. Ik ben een keer mee geweest naar bunkers in de duinen langs de Van Alkemadelaan. Daar was de toegang niet altijd even simpel.

We beginnen de dag rustig, maar komen er al snel achter dat rustig te lang duurt. Het grootste gedeelte van de tijd gaat zitten in het openen en sluiten van de bunkers. De sloten zitten op soms bijna onbereikbare plekken. De ingangen van de meeste bunkers blijken toch ongemakkelijk: klein, laag of diep. Dat betekent graven, klimmen en kruipen. De sfeer is goed en voor de sportieve inspanningen worden we steeds beloond met een spelletje: de mensen binnen doen wie de beste kierenkijker is en de mensen buiten houden de honden van hun lijf en eten.

Anton legt iedere geïnteresseerde voorbijganger vriendelijk uit wat we aan het doen zijn en waarom. Rudy geeft een enkele voorbijganger de goedbedoelde raad naar een hondenopvoedcursus te gaan en als Flappie en Jan Willem op advies van A-J de benen hebben genomen gaat carnavalsvereniging 'De Kierenkijkers' in polonaise naar de volgende bunker. Spot, zelfspot en een hoop lol!

Niet gek dat voorbijgangers nieuwsgierig en soms steels kijken naar dit zootje ongeregeld. Het moet een vreemde aanblik geven, mensen met vieze kleren die met schop en breekijzer rond de bunkers struinen. Na 8 bunkers blijkt de score redelijk. Minder dan vorig jaar (vooral minder Watervleermuizen), maar daar zou de zachte winter wel eens schuldig aan kunnen zijn.

Gemengde boomverblijfplaatsen en de inzet van een ladder.

John Mulder

Door de inzet van verschillende technieken kon vastgesteld worden dat rosse vleermuizen voorkomen binnen verblijfplaatsen van Myoten. Het gebruik van een lange ladder voor soortvaststelling wordt nader uitgelegd.

Gemengde verblijfplaats 1.

Tijdens een inventarisatie weekend georganiseerd in 2006 door de Vleermuiswerkgroep Gelderland (Vlegel) te Brummen e.o. werd tegen zonsopkomst een boomverblijfplaats van een flink aantal zwermende en invliegende Myoten gevonden. Hoewel alles er op wees dat het ging om Watervleermuizen werd besloten een aantal dieren af te vangen tijdens de eerste er op volgende uitvliegperiode. Door middel van een zogenoemde boomharpval werd echter een mannelijke rosse vleermuis gevangen! Op korte afstand (20 meter?) bevond zich te zelfder tijd ook een beuk met een verblijfplaats van rosse vleermuizen.

Overduidelijk mannelijke rosse vleermuis uit boomharpval (foto Hans Hartvelt)

Gemengde verblijfplaats 2.
Tijdens hetzelfde weekend werd een boomkolonie Franjestaarten ontdekt tijdens het uitzwermen. Hiervan werden infrarood videobeelden gemaakt. Na het uitvliegen van vele Franjestaarten bleef er een adult met minimaal twee juvenielen zichtbaar achter de opening, waarvan prachtige opnames gemaakt konden worden. Tijdens het afspelen van de beelden van het uitvliegen nog tijdens het weekend bleek dat er ook een rosse vleermuis uitvloog uit dezelfde verblijfplaats.

Waarschijnlijk gaat het in dit soort gevallen om individuele mannelijke Rosse vleermuizen. In het eerste geval kon het geslacht ook bevestigd worden.

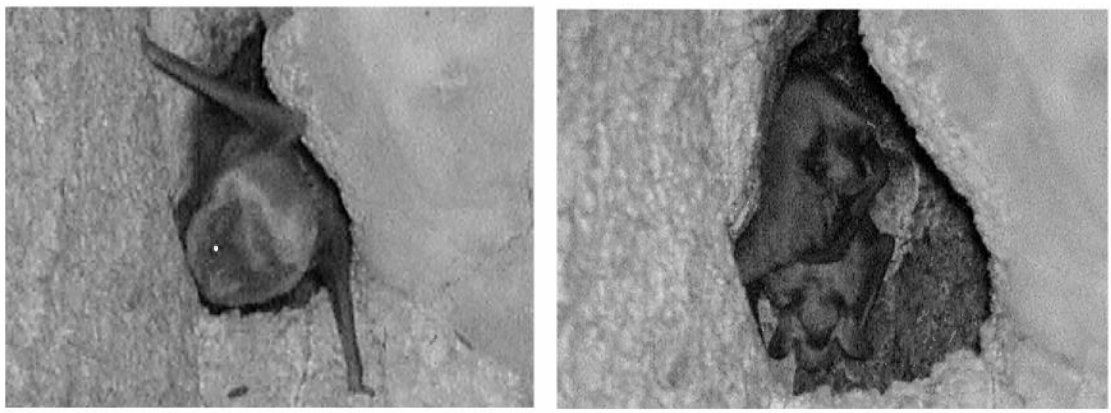

Videostills van een uitvliegende rosse vleermuis en poetsende franjestaartjongen in hetzelfde gat en op de zelfde avond.

Ladder.
Ook tijdens het Vlegelweekend werden de rond zonsopkomst waarschijnlijk laatste invliegende Myoten van een verblijfplaats hoog in een boom waargenomen. Aangezien we hoopten op Franjestaarten en de determinatie op geluid niet zeker was, werd besloten direct na de laatste invlieger een tot circa 10 meter uitschuifbare ladder te gebruiken om in het invlieggat zelf te kijken. Met behulp van een zaklamp kon met enige moeite nog net een tweetal vleermuizen gezien worden. De snelle soortvaststelling (Watervleermuis) was hierdoor eenvoudig en zeker. Deze actie scheelde een bezoek tijdens het er op volgende uitvliegmoment. Beschikbare inventarisatietijd kon zo efficiënter gebruikt worden.

Zonder de inzet van genoemde middelen zouden deze rosse vleermuizen waarschijnlijk nooit vastgesteld zijn, omdat een enkel afwijkend individu tussen vele zwermende dieren nauwelijks opvalt. De technische hulpmiddelen (boomharpval, infraroodcamera en ladder) konden ingezet dankzij beschikbaarstelling door Ecologisch Adviesbureau Mulder.

Recensie

Carolien van de Graaf

Nederland 'meer'vleermuisland! Omgaan met meervleermuizen in het landschap

Door: A-J Haarsma
Met medewerking van: Aaf Verkade, Aldo Voûte, Herman Limpens, Wim Bongers, Fons Bongers, Jan Willem van der Vegte en Peter Twisk.
Eindredactie: Jan van der Hoven en Thea Tilanus

Nederland 'meer'vleermuisland is de nieuwste vleermuis folder, die *specifiek* over de meervleermuis in Nederland gaat. De doelgroep zijn 'mensen die privé of beroepsmatig met vleermuizen in aanraking komen'. Denk aan onderzoekers, gemeenteambtenaren, adviseurs, vrijwilligers, bewoners en ook alle andere geïnteresseerden. Kortom, deze folder is dus ook voor jou geschreven.

Het doel van de folder is om iedereen te laten weten dat de meervleermuis een Europees beschermde soort is en waarom Nederland voor deze soort zo belangrijk is. De belangrijkste wintergebieden van heel West-Europa liggen namelijk hier in de duinen van Scheveningen. En, zoals in de folder gezegd wordt, om de juiste beschermingsmaatregelen te kunnen nemen is het van groot belang om de Nederlandse populatie nader in beeld te brengen.

Inhoud:
Een belangrijk deel van de folder geeft ons de nodige achtergrondinformatie over de meervleermuis. Hoe ziet een meervleermuis eruit, wat eet ie en waar komt ie voor?
De informatie wordt kort en overzichtelijk weergegeven en met mooie plaatjes en foto's toegelicht. Zo wordt uitgelegd dat de meervleermuis in een netwerk leeft en dat er per seizoen verschillen in populatieopbouw zijn. In de zomer blijken de mannetjes in het westen en de vrouwtjes in het oosten van het verspreidingsgebied te leven.

Dan wordt ingezoomd op bescherming van de meervleermuis. Allereerst worden het beleid, de wetgeving en de invloed hiervan op de ruimtelijke ordening toegelicht. Kan het kwaad om een brug aan te leggen over een watergang, die als vliegroute gebruikt wordt? En wat kan ik doen als er vleermuizen in mijn huis zitten? Vervolgens wordt ingegaan op de mogelijke beschermingsmaatregelen. Dit wordt toegelicht met goede en slechte voorbeelden. Met name voor adviesbureaus en gemeentes is hier veel nuttige informatie te vinden. Zo wordt uitgelegd dat de vaste verblijven van meervleermuizen *jaarrond* beschermd zijn, dus ook als er even geen vleermuizen aanwezig zijn!!
Er wordt ook een overzicht gegeven van speciaal voor de meervleermuis aangemelde Habitatrichtlijn gebieden. Hieruit blijkt dat er nog veel te doen is, want behalve dat sommige aangemelde gebieden buiten het verspreidingsgebied van de meervleermuis liggen ontbreken er ook een aantal belangrijke gebieden.

Dat brengt me bij het onderdeel over onderzoek. In de folder wordt specifiek op het onderzoek en veldwerk ingegaan. De gehanteerde inventarisatiemethoden worden uitgelegd en het meerjarenonderzoek naar het landschapgebruik van de meervleermuis in Nederland wordt onder de aandacht gebracht. Deze onderdelen zijn met name interessant voor veldwerkers en (toekomstige) vrijwilligers, maar ook voor gemeentes en adviesbureaus is het nuttige informatie. Zo kan worden ingeschat welk type onderzoek nodig is om de effecten van een ruimtelijke ingreep te onderzoeken.

Kortom, *Nederland 'meer'vleermuisland* is een heel goede folder met nuttige informatie en veel mooie plaatjes. Vraag de folder aan en geef de informatie door als je privé of beroepsmatig met vleermuizen in aanraking komt. Help mee aan de bescherming van de meervleermuis, dan blijft Nederland 'MEER'vleermuisland!

Uitgave van VZZ en Universiteit Leiden, april 2006.
Verkrijgbaar bij VZZ: Oude Kraan 8, 6811 LJ Arnhem, 026-37 05 318 of zoogdier@vzz.nl, www.vzz.nl. Voor de verzending van meerdere exemplaren worden verzendkosten in rekening gebracht.

Carolien

Franjestaarten op Eerde (kort verslag van een tweejarig telemetrie onderzoek)

Theo Douma en Daniel Tuitert

Inleiding

Op landgoed Eerde en het Eerder Achterbroek (Ommen, Overijssel) wordt sinds 1998 's zomers gezocht naar (kraam)kolonies van vleermuizen. In 2001 werd voor het eerst een kolonie franjestaarten gevonden. Sindsdien treffen we jaarlijks groepjes franjestaarten aan in holle bomen. Omdat er in Nederland weinig over het gedrag en de levenswijze van de franjestaart bekend is, zijn we in 2004 gestart met een telemetrie onderzoek. In 2005 en 2006 zijn verschillende franjestaarten gevangen met een mistnet, voorzien van een zender en vervolgens gedurende een aantal nachten gevolgd met behulp van een ontvanger en antenne.

Gevangen franjestaart Pallie

Werkwijze

We hebben de keuze gemaakt om de dieren niet uit bekende koloniebomen af te vangen, maar om ze aan het begin van de avond met behulp van mistnetten te vangen in het veld. Afgezien van het feit dat je dan eerst de kolonieboom moet opzoeken (franjestaarten verhuizen regelmatig), is het grote voordeel van deze werkwijze dat de dieren niet verstoord worden in hun kolonieboom.

De mistnetten hebben we geplaatst boven (droge) greppels op het landgoed, op paden en lanen op het landgoed en in het naaldbos en voor de ingang van boerenschuren. Zowel op het landgoed als in het loofbos hebben we franjestaarten gevangen. Voor schuren hadden we minder succes.

Nadat een vleermuis gevangen is, worden eerst de maten en het gewicht opgenomen. Wanneer het dier sterk en zwaar genoeg is, wordt een lichtgewicht zendertje op de rug van de vleermuis geplakt. Dit gebeurt met een diervriendelijke huidlijm, die na een aantal dagen weer loslaat zodat het zendertje van het dier afvalt.

Franjestaart Ayaan met zender

Het zendertje zendt een signaal uit in de vorm van piepjes, die via een ontvanger en antenne te volgen zijn. Op die manier is voortdurend te peilen waar het dier zich bevindt

en of hij/zij zich beweegt. Zo kun je er achter komen wat het dier gedurende de nacht doet, waar en wanneer er gejaagd wordt en wat de verblijfplaats(en) zijn.
Via een gps worden waypoints vastgelegd, waar het dier zich bevindt en aan het einde van de nacht wordt de gereden route via de gps uitgelezen op de computer.

Resultaten
Gedurende de afgelopen twee jaren zijn 6 franjestaarten gezenderd en gevolgd (5 vrouwtjes: Adriana, Pallie, Ayaan, Rita en Fidel, en een mannetje: Onno).
Ieder dier is een aantal nachten gevolgd, waarbij we tot aan het zwermen en invliegen in de vroege morgen hebben doorgewerkt.
In het hieronder afgedrukte kaartje zijn de jachtgebieden van de gevolgde dieren weergegeven. De blauwe vierkante stippen geven de verschillende kolonieplaatsen van de dieren aan. Al deze koloniebomen werden ontdekt met behulp van telemetrie; gedurende de voorgaande jaren waren al verschillende andere koloniebomen ontdekt (roze stippen).

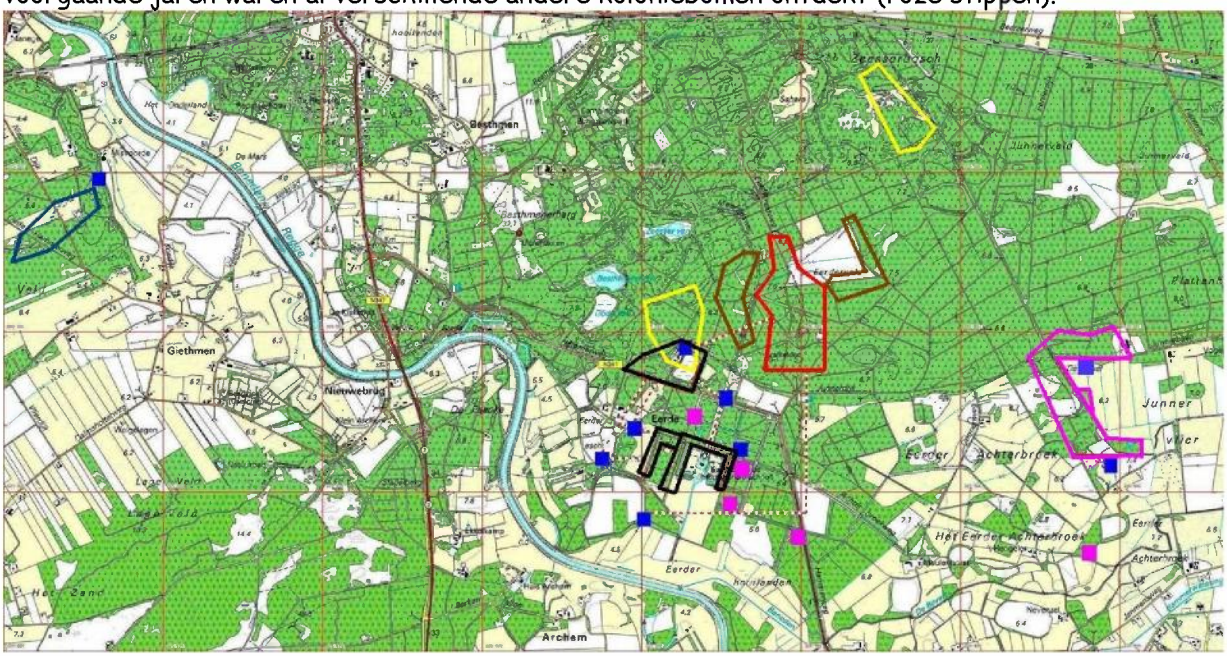

Verdeling van jachtgebieden en kolonieplaatsen van de gevolgde franjestaarten

Wat daarbij opvalt is dat de gevolgde franjestaarten allemaal een vast jachtgebied hebben dat iedere nacht opnieuw wordt bezocht. Deze jachtgebieden overlappen niet of nauwelijks. Opvallend is dat alle dieren voor een groot gedeelte van de nacht gebruik maken van het aan het landgoed Eerde grenzende naald- en deels gemengd bos.
In de hieronder afgedrukte grafiek is af te lezen hoe de verdeling van de jachtgebieden is bij de door ons gevolgde dieren.

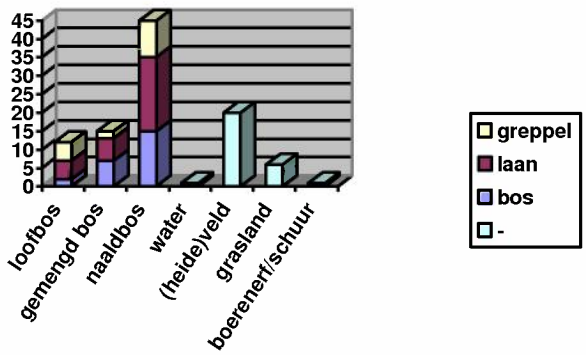

Conclusies

- De door ons gevolgde franjestaarten hebben duidelijke, vaste jachtgebieden die niet of nauwelijks overlappen.
- Kolonies verhuizen regelmatig. We hebben ook groepen gevonden met alleen maar jongen. Het is ons opgevallen dat gezenderde dieren regelmatig alleen of met een klein groepje in een boom verblijven en zich van de grote kolonie afscheiden. Een mogelijkheid is dat dit te maken heeft met het zenderen, maar ook uit Duitsland Het is uiteraard niet bekend of dit een gevolg is van het zenderen of dat er meer dieren zijn die dit doen.
- Franjestaarten hangen gedurende de nacht geregeld enige tijd stil in een boom, soms paar minuten soms meer dan een half uur. Het is ons helaas niet gelukt te achterhalen wat ze dan doen.
- Het jachtgebied van alle 6 gezenderde dieren bestaat geheel of voor een (groot) deel uit naaldbos.

Discussie

- *Naaldbos speelt een belangrijke rol als foerageergebied voor de franjestaart.*

Uit ons onderzoek is gebleken dat franjestaarten regelmatig het naaldbos opzoeken om te jagen. Dit terwijl in de directe omgeving ook oud loofbos, vochtige hooilanden, (graan)akkers en water voorhanden is. Het lijkt er dus op dat naaldbos een belangrijke rol speelt als foerageergebied van franjestaarten. We hebben echter te weinig gegevens om deze hypothese te staven. In de komende jaren willen wij bekijken of franjestaarten ook voorkomen in gebieden waar geen naaldbos aanwezig is en wat hun foerageergedrag in deze gebieden is.

- *Franjestaarten jagen niet boven water!*

In de literatuur kom je nog regelmatig tegen dat franjestaarten boven water jagen. Niet als een watervleermuis vlak boven het wateroppervlakte, maar hoger en met meer richtingsveranderingen. De franjestaarten die wij gevolgd hebben tijdens ons onderzoek hebben niet boven water gejaagd. Ook uit buitenlands onderzoek (Duitsland en Engeland) blijkt niet dat franjestaarten boven water jagen. Dit neemt echter niet weg dat een franjestaart, net als iedere andere vleermuissoort, incidenteel boven water kan worden waargenomen.

- *Zijn onze detectorwaarnemingen betrouwbaar genoeg?*

Het gebruik van een batdetector is erg waardevol om de aanwezigheid van een vleermuis in een gebied vast te stellen. Een aantal soorten is aan de hand van de sonar met een batdetector ook goed te determineren. Voor verschillende myoten blijft dit toch lastig, maar niet onmogelijk. Time-expension opnamen hierbij dan van grote waarde.
Wat meer te denken geeft is het feit dat we in veel gevallen het dier jagend konden uitpeilen, maar het niet op de detector hoorden. Zo hebben we uren in het naaldbos doorgebracht waarin we de gezenderde dieren peilden in een klein gebied, maar het maar 1 keer via de detector konden waarnemen. Dus: wisten dat de dieren er jaagden, waren actief op zoek met de detector, maar hoorden hem niet. Conclusie: met alleen de detector missen we nogal het een en ander!

Naschrift

De werkgroep bestaat uit vijf personen (Albert Douma, Theo Douma, Rene Janssen, Kamiel Spoelstra en Daniel Tuitert), maar geniet daarnaast ook de hulp van veel vrijwilligers. Onze dank daarvoor!

Monoculaire mest analyse van meervleermuizen.

Bart Kranstauber

Binnen het onderzoek naar meervleermuizen dat al jaren bezig is heb ik enige tijd naar het dieet van de soort gekeken. De gebruikelijke methode om naar dieet te kijken is door de keutel voorzichtig uit elkaar te halen en alle delen die je kunt herkennen aan een insecten groep toe te schrijven. Hier aan zijn verschillende nadelen en voordelen gekoppeld voor een overzicht zie tabel 1. Nu is er gekozen om de dieet analyse een keer op de monoculaire methode uit tevoeren. Dit is zeer experimenteel en er is dus ook veel gewerkt aan het ontwikkelen van methoden.

Tabel 1: Voor en nadelen van de verschillende methoden voor dieet analyse.

	Klasieke methode	Monoculaire methode
Onderschatting zachte prooien	+	-
Overschatting grootte prooien	-	+
Moeilijk te kwantificeren	+	+
Problemen met slecht herkenbare soorten	+	-
Onderscheid tussen levensstadia	+	-

De manier waar op het dieet monoculair is geanalyseerd zal ik beschrijven. Keutels bevat DNA resten van zowel de prooi als van de vleermuis. Eerst is al het DNA uit de keutel gehaald. Van dit DNA kan een klein stukje (sequentie) worden vermeerderd, door het goed kiezen van de omstandigheden waaronder deze vermeerdering plaats vind en het kiezen van de juiste stukjes (primers) om de vermeerdering te starten kun je er voor zorgen dat je alleen insecten DNA vermeerderd. De primers zijn veel kleiner dan de doel sequentie die is 600 baseparen (A, T, C en G) lang. Als je deze doel sequenctie heb kun je vervolgens de volgorde van de base bepalen door middel van sequencing. Deze volgorde van basen valt vervolgens te vergelijken met een grote wereldwijde database. De meest gelijkende sequenctie daar in is dan het prooi insect.
De behaalde resulaten wijken af van eerdere studies die met de klasieke methode zijn gedaan. De grootste afwijking zit in het veel grotere deel vlinders dat is gevonden. Dit komt vermoedelijk door dat de schilvers van de vleugels verspreid worden over veel keutels en dat er veel vlinders in de vergelijkings database zitten.
De methode bied zeker perspectieven maar zal nog wel verder ontwikkeld moeten worden. Tot nu toe kon er nog geen betere scheiding worden gemaak dan vlinders, kevers en tweevleugelige. Werk aan de winkel om verder te onderzoeken!

P.S. mensen die geïnteresseerd zijn kunnen bij de schrijver een uitgebreider engels verslag opvragen.

Fluctuaties in aantal overwinterende vleermuizen in de kuststrook van Voorne

Jan Alewijn Dijkhuizen

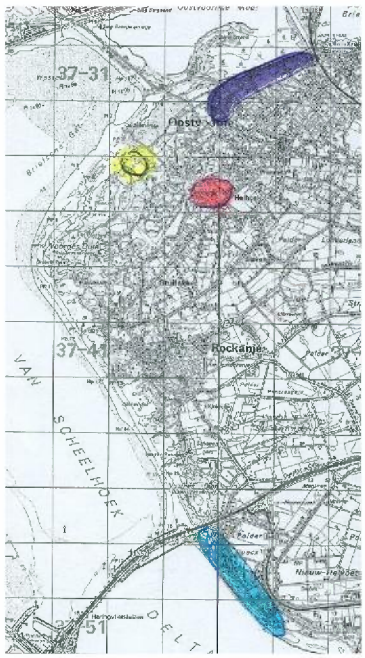

inleiding

De bunkers waar vleermuizen overwinteren, in totaal 85 bunkers, liggen op Voorne als clusters bij elkaar. Deze zijn onder te verdelen als cluster zuid, midden, oost en noord (zie kaart). Tussen de diverse clusters bunkers ligt in sommige gevallen enkele kilometers.

de telling van januari 2007

Tijdens de telling van overwinterende vleermuizen op Voorne werden we de eerste dag,
toen we de clusters zuid en midden telden geconfronteerd met een groot verval in aantal overwinterende vleermuizen ten opzichte van vorige jaren. (blauw en geel). De dag erna telden we de clusters oost en noord en toen bleek dat er juist (iets) meer vleermuizen werden geteld (paars en lila).

Dachten we de eerste dag het verval aan aantal vleermuizen nog toe te kunnen schrijven aan het zachte najaar, tijdens de tweede dag werd dat gelogenstraft.

historisch overzicht

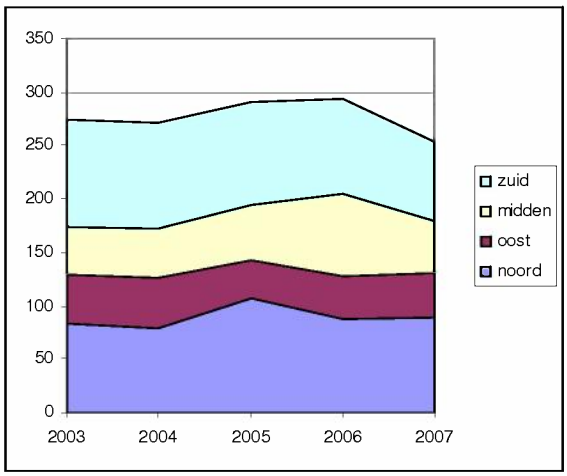

In grafiek 1 zijn een paar opvallende ontwikkelingen te zien. Tot 2005 verloopt de ontwikkeling in alle vier de clusters vrij stabiel, alleen noord levert in winter 2004-2005 in verhouding een iets grotere bijdrage aan de totale vermeerdering. In 2006 doet zich een vreemde ontwikkeling door, terwijl het totaal aantal stijgt dalen de aantallen vleermuizen in noord en oost opvallend. Zijn de vleermuizen verhuisd? Tijdens de telling van januari 2007 wordt het nog vreemder. Terwijl de aantallen in zuid en midden opvallend dalen stijgen de aantallen in noord en oost zelfs nog een beetje.

Grafiek1: Het totaal aantal waargenomen vleermuizen in januari 2003 tot januari 2007. De aantallen zijn gegroepeerd per bunkercluster.

verhuizende vleermuizen?

Dat vleermuizen vrij gemakkelijk verhuizen blijkt uit het feit dat nieuw open gegraven bunkers al na één zomer bewoond worden door overwinterende vleermuizen. In tabel 2 is te

zien dat wanneer er binnen een cluster van bunkers in de directe nabijheid van de oude een aantal nieuwe objecten bij komen dat het totaal in zo'n cluster vrij stabiel blijft maar het aantal per object duidelijk wijzigt.

Tellingen van vleermuizen binnen een deel van cluster noord

	2003	2004	2005	2006	2007
Reeds bekende bunkers	23	29	17	22	17
Nieuwe bunkers			10	5	12
	23	29	27	27	29

Tabel 2: Het totaal aantal waargenomen vleermuizen in januari 2003 tot en met januari 2007. De aantallen zijn weergegeven voor bestaande bunkers en nieuwe bunkers.

afsluiting

De vraag is nu natuurlijk waardoor deze schommelingen in aantallen overwinterende vleermuizen worden veroorzaakt. In het duingebied van Voorne is deze vraag niet gemakkelijk te beantwoorden. Een van de bijzondere kenmerken van dit duingebied is dat er een vrijwel natuurlijke grondwaterstand heerst. Regent het veel dan staat het water meer dan een meter hoger dan in de droge zomerperiode. Het grondwaterpeil is van invloed op de vochtigheid in een deel van de bunkers. Een belangrijke factor tijdens de laatste twee tellingen kan zijn dat het op Voorne erg droog is geweest. Waar andere delen van Nederland te maken hebben gehad met overstromingen bleef het op Voorne droog. Er zijn dan ook objecten waar we 5 jaar geleden met laarzen in moesten waar nu droog duinzand op de bodem ligt. Een ander opvallend verschijnsel is dat in bunkers die worden afgesloten soms juist minder vleermuizen worden geteld. Deze factoren en het extreem zachte najaar roept meer vragen op dan wij hier op Voorne kunnen beantwoorden!

Verslag VLEN-dag

Saskia Roselaar

Afgelopen jaar vond op zaterdag 28 oktober de VLEN-dag plaats. Deze keer in Zutphen, ter ere van het 25-jarige bestaan van de Vleermuiswerkgroep Gelderland. Ook de organisatie van de dag was geheel in handen van de VLEGEL; de VLEN verzorgde alleen het lezingenprogramma. De organisatie verliep vrijwel vlekkeloos, waarvoor de VLEN nog eens zijn hartelijke dank wil uitspreken!
Bij het samenstellen van het programma was extra gelet op de toegankelijkheid van de lezingen, zodat die voor iedereen interessant zouden zijn. Iedere lezing duurde ongeveer 20 minuten, waarna er officieel nog 5 minuten voor vragen waren ingeruimd. Het was alleen te danken aan de strenge doch rechtvaardige voorzittershap van Gerhard Glas dat het programma niet uitliep, want als het aan het enthousiasme van de deelnemers gelegen had, had het veel langer geduurd. Ook de opkomst was, ondanks omvangrijke werkzaamheden bij de NS en het vroege aanvangstijdstip, erg hoog; ruim 100 mensen hadden de afreis naar Zutphen gemaakt.
Er stonden allerlei verschillende onderwerpen op het programma, van DNA-onderzoek naar vleermuispoep tot de aanwezigheid van vleermuizen op booreilanden, en van rabiësonderzoek tot de verspreiding van de Bechsteins vleermuis in Gelderland. Van de meeste lezingen vindt u in dit nummer van de VLEN-nieuwsbrief een samenvatting.
Volgend jaar zal de VLEN-dag wederom plaatsvinden, en wel op zaterdag 27 oktober. De plaats en verder informatie zullen uiteraard via de VLEN-nieuwsbrief en www.vleermuis.net bekend worden gemaakt. Tot volgend jaar!

adressen

Vleermuiswerkgroep Nederland-VZZ
vleermuiswerkgroepnederland@vzz.nl
Voorzitter: John van Vliet (030-2926765)
Cremerstraat 286, 3532 BN Utrecht
Secretaris: Anne Jifke Haarsma (06-16392155), Kort Galgewater 16, 2312 BR Leiden.
Publiciteit en Ledenadmin: Saskia Roselaar (071-5280022) Haven 24 A, 2312 MJ Leiden,
Overige bestuursleden: Rudy van der Kuil (070-3652811), Petra Vlaming (06-16340710) & René Janssen (0345-530085)

Vereniging voor Zoogdierkunde en Zoogdierbescherming
Oude Kraan 8
6811 LJ Arnhem
Tel: 026-3705318 Fax: 026-3704038
Http://www.vzz.nl
-Wintertellingen: Vilmar Dijkstra
v.dijkstra@vzz.nl
- Natuurloket: victor mensing (victor.mensing@vzz.nl).
Zoogdiermonitoring
Antwoordnummer 1380
6800 VC Arnhem
E-mail:zoogdier@vzz.nl

Provinciale Werkgroepen
Friesland: Marten Zijlstra (0511-462637)
Lauermansstraat 22 9551 BB Burgum
martenzijlstra@wanadoo.nl
Groningen: Vleermuiswerkgroep Groningen
Jan van Muijlwijk, Golf van Riga 61, 9642 CJ Veendam, email adres jvmmap@bart.nl, tel. nr. 0598 - 61 33 08.
Overijssel: ZWG- Overijssel
Roel Hoeve (0527-243001)
D.v.Bourgondiestraat 57,
8325 GG Vollenhove
roelhoeve@hetnet.nl
Drenthe: Vleermuiswerkgroep Drenthe
Bertil Zoer 0592-353639
Eiberstraat 14
9404 EC Assen
bzoer@hotmail.com
Flevoland: Jeroen Reinhold
Archipel 35-44
8224 HK Lelystad
reinhold@landschapsbeheer.net
Noord-Holland: NOZOS
Kees Kapteyn
Wenenstraat 57
2034 CS Haarlem
kkapteijn@tiscali.nl
Zuid-Holland: ZWG- ZH
Kees Mostert 015-2145073
Palamedesstraat 74,2612 XS Delft
zoogdierzuidholland@zonnet.nl
Utrecht: VLEU
Eric Jansen 030-2722644
Vermeulenstraat 164,3572 WT Utrecht
eajansen@zonnet.nl
Monitoring: Zomer Bruijn 033-4622974
Nieuwstraat 23,3811 JX Amersfoort
Gelderland: VLEGEL
Secretaris: Hans Hartvelt 0318-430898
Wintertellingen: Gerhard Glas 026-4432879
Noord-Brabant: VWG-NB
Peter Twisk 073- 6445664
Jan Mosmanslaan 19, 5237 BB Den Bosch,
Wintertellingen: Jeroen Nusselein
Kastencoördinator: Erik Korsten
vleermuis.brabant@planet.nl
Vleermuisstichting Noord Brabant
Ad v. Poppel 013-4552030
Griegstraat 449,5011 HL Tilburg
Limburg:
ZWG-NHGL
Ludy Verheggen 043-3641166
Lijsterbeslaan 22, 6241 AN Bunde
ludy.verheggen@vzz.nl
Monitoring: Ludy Verheggen
Wintertellingen mergelgroeven: Jos Cobben (043-3252776) Netwerk Klachtenafhandeling IKL: Jan Kluskens (0475) 386430
Zeeland: ZWG- Zeeland
Nanning-Jan Honingh 0113-548119
Schoondijksedijk 35, 4438 AE Driewegen.
nanning-jan.honingh@slz.landschapsbeheer.nl

People from outside the Netherlands can subscribe to the Newsletter by transferring € 8,- to the bank account of Vleermuiswerkgroep Nederland with IBAN-number NL24 PSTB 0006 2366 00 and BIC-code PSTBNL21; bank name is Postbank.

Teksten kunnen aangeleverd worden via mail, floppy of op papier. Foto's en tekeningen liefst apart via de post toesturen. Grafieken gelieve in een excel- bestand te versturen. Email:VLENNIEUWSBRIEF@VZZ.NL